

Comitissa Catharina Sidonia
Pekry nata Baroneſſa Pélróczy
conſors Comitis Laurentii Pekry.

MIKÉNT VILÁGÍTOTTA MEG „UTRECHT CSILLAGÁNAK” FÉNYE KORA ÚJKORI HAZAI MŰVELŐDÉSÜNKET?

Ugry Bálint

ADALÉKOK ANNA MARIA VAN SCHURMAN MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓJÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

„Nem sok könyvtárban volt meg a 2. századi Artemidorus Daldianus vagy Anna Maria van Schurman költeményei, ezért külön is kiemelem az utrechti akadémia jeles nőtagját.”¹ A kora újkorban keletkezett és az utóbbi huszonöt év fáradságos feltáró munkái után közlésre került könyvtárlistákat áttekintve is hasonló képet kap a hazai Schurman-recepció iránt érdeklődő kutató. A mutatókkal ellátott forráskiadványokat kézbe véve egészen rövid idő alatt választ kaphatunk arra, hogy mely könyvtárak tartalmazták az utrechti egyetem első női hallgatójának egy-egy munkáját. Az eredmény mellett, hogy igazolja a fenti idézet állítását, nagyon beszédes is: a kora újkori hazai magán- és közkönyvtárak könyvlistáin mindössze négy alkalommal találkozhatunk Anna Maria van Schurman névvel.

Először egy 1665-ös hagyatéklistán² tűnik fel az a munka, amely Anna Maria van Schurmant az utókor szemében a legismertebbé tette: Georg Poch soproni polgár könyvtárában volt meg az először Leidenben 1641-ben megjelent *Dissertatio de ingenii muliebris ad doctrinam et meliores litteras aptitudine* (a továbbiakban: *Dissertatio*), amelyben Schurman a nők művelődésének szükségességére és szellemi képzésük lehetőségeinek megteremtésére hívja fel az olvasóközönség figyelmét.³ Az inventáriumban sorakozó könyvcímekből könnyen következtethetünk arra, hogy a gyűjtő az evangélikus egyház tagja volt. Egy – a kutatás eredményét nem

befolyásoló – probléma van: a magyar diákok nyugat-európai egyetemi tanulmányait vizsgáló kutatás számára kiderült, hogy közel egy időben két soproni származású Georg Poch indult külföldi tanulmányútra.⁴ Az idősebb Poch 1635-ben iratkozott be a wittenbergi, majd 1637-ben a szintén protestáns helmstedti egyetemre. Utóbbi akadémián 1639-ben bocsátotta vitára téziseit (*Disputatio Politica De Rebuspublicis in Genere*), amelyeket az egyetem ekkor még ugyancsak fiatal jogtudósa, Hermann Conring előtt védett meg.⁵ Poch Schurman könyvecskéjéhez csak annak 1641-es megjelenése után juthatott hozzá, azaz akkor, amikor helmstedti tanulmányait már befejezte. Elképzelhető, hogy a minden bizonnyal vagyonos polgárcsaládból származó Poch helmstedti tanulmányai végeztével nem tért mindjárt haza, hanem tovább utazott, s valamelyik holland egyetemre is beiratkozott. A 16. század végén alapított leideni (1575) és franekeri (1585) akadémiák, de a viszonylag késői alapítású utrechti egyetem (1636) – amelynek Schurman valószínűleg a kezdetektől fogva tanulója volt – is kedvelt célpontjai voltak a Magyar Királyságból és az Erdélyi Fejedelemségből érkező protestáns diákoknak. Holland egyetemek matrikuláiban Poch neve nem szerepel, viszont egy a vele minden bizonnyal szoros – de a kutatás által még tisztázatlan – rokoni kapcsolatban álló másik, szintén Sopronból induló Georg Poch 1643-ban Altdorf,⁶ 1647-ben pedig Wittenberg egyetemére iratkozott be.⁷ Mivel a *Dissertatio* ekkor már napvilágot látott, valószínűbb, hogy utóbbi Poch volt a beszerző, s az inventárium is az ő hagyatékáról tudósít.

1. kép Anna Maria van SCHURMAN: *Opuscula Opuscula Hebraea Graeca Latina et Gallica*... Lipsiae [Lipcse] 1749, címlapelőzék és címlap

„Észak Minervájának” nevével ezután a későbbi felső-magyarországi főkapitány és országbíró, Csáky István szepesvári könyvtáráról összeállított 1671-es inventárium „Libri scholares” névvel ellátott „részlegében” találkozunk.⁸ Anna Maria van Schurman második nyomtatásba került műve, az *Opuscula Hebraea Graeca Latina et Gallica, prosaica et metrica* (a továbbiakban: *Opuscula*) – amely könyv Csáky könyvtárában is ott volt – szövegeit Frederik Spanheim, az utrechti egyetem teológia professzora és rektora válogatta, így címével ellentétben nemcsak a három klasszikus és francia nyelven született munkák antológiája volt, hanem tartalmazta a *Dissertatiót* és Schurman Európa neves tudósaival folytatott levelezésének (*Epistolae*) a könyv összeállítója által fontosnak tartott darabjait is. Az *Opusculát* 1648-ban, majd 1650-ben is kiadták Leidenben. 1652-es utrechti megjelenése után a 18. század végéig még öt kiadása látott napvilágot, főleg német nyelvterületen.⁹ (1. kép)

A soproni evangélikus polgár és a felső-magyarországi katolikus főrend magánkönyvtárai mellett eddigi tudomásunk szerint egy partiumi és egy erdélyi közkönyvtár rendelkezett még Schurman egy-egy munkájával. A sárospataki református kollégium könyvtárának 1726-os összeírásában mindössze Schurman neve szerepel.¹⁰ A nagyszebeni evangélikus káptalan Anna Maria van Schurman három nyomtatásban is megjelent műve közül talán időrendben a harmadik napvilágot látottat, az *Eukleria oder die Erwählung des besten Teils* (a továbbiakban: *Eukleria*) címet viselő önéletrajzot tudhatta magáénak. Azért használunk feltételes módot e sorok írásakor, mert a jegyzékben a „Schurmannin Annae Mariae Märck-stein von der Zeit unsers Lebens, 1679.” szerepel, s a listát készítő által adott cím nem egyezik a kutatás által ismert nyomtatásban is megjelent Schurman-művek egyikével sem, de nagy valószínűséggel az *Eukleriára* utalt vele a jegyzéket 1740-ben felvevő.¹¹

Mára tudományos közhely, hogy a kora újkori könyvtárak polcai gyakran úgy nyeltek el a soraikba kerülő könyveket, hogy azok létéről tulajdonosaik számára is csak az időnként felvett összeírások tudósítottak. Ugyanakkor a Schurman-kötetek hazai könyvtárakban való meglétének csekély számából arra következtethetünk, hogy a művek beszerzésének minden esetben oka volt. A jogtudományokban jártas (idősebb) Poch azért szerezhette be (vagy szereztethette be utódjával) a *Dissertatiót*, mert lépést akart tartani a 17. században elsősorban Marie de Gournay nagyhatású munkája (*Égalité des hommes et des femmes*, 1622) nyomán ismét fellángoló, gyakran jogi színezetű vita, az ún. „Querelle de Femmes” újabb és újabb eredményeivel. Ha az ifjabbik Poch volt a beszerző, akkor azt kell gondolnunk, hogy ő is jogi tanulmányokat folytatott Wittenberg és Altdorf akadémiáin. Csak feltételezhetjük, hogy a katolikus és mindvégig királyhű Csáky István könyvtárába első felesége, Lónyay Margit révén került be az *Opuscula* egy példánya. A Bethlen Gábort és I. Rákóczi Györgyöt is hűen szolgáló, vallási toleranciájáról híres (protestáns) Lónyay Zsigmondnak nem született fia; három leánya, Margit, Anna és Zsuzsanna azonban – amennyire a lehetőségek engedték – olyan neveltetésben részesültek, mint akkoriban egyre gyakrabban a nyugat-európai vagyonos protestáns családok leánygyermekei is. Schurman munkáinak protestáns teológiai megalapozottsága miatt szerepeltek könyvei a sárospataki kollégium és a nagyszebeni káptalan könyvtárában. A Nagyszebenben lajstromba vett könyv, az *Eukleria* külön figyelmet érdemel, hiszen amellet, hogy a tudós nő életének leghitelesebb forrása, fontos információk nyerhetők belőle arra vonatkozóan, hogy miért csatlakozott Schurman a Jean de Labadie által vezetett protestáns mozgalomhoz.

Mielőtt a Schurman-recepció néhány, a könyvek gyűjtésénél konkrétabb kora újkori hazai példáját felsorakoztatnánk, lássuk, ki is volt Anna Maria van Schurman, vagy ahogyan saját kortársai gyakran nevezték: „Utrecht csillaga”, a „holland Minerva”, a „tizedik Múzsza”.

Apjának, Frederik van Schurmannak protestáns elődei Alba hercege németalföldi helytartóságának idején menekültek el Antwerpenből; először Hamburgban, majd Majna-Frankfurtban, végül 1593-ban Kölnben telepedtek le. Schurman a nemzedékek óta itt élő, korábban szintén református vallásra tért von Harff nemesi családból származó Evával kötött házasságából 1603-ban és 1605-ben két fiú (Hendrik Frederik, Johan Godschalk), majd 1607-ben egy leány, Anna Maria született. Annát az apa kívánságára két fivérének házitánítója oktatta írásra és olvasásra. A család 1613-ban Utrechtbe költözött, majd 1623-ban a frízföldi Franekerben telepedtek le, amely város egyetemének teológia fakultásán egy évvel korábban kezdett tanítani az akkor már Hollandiában is nagy hírnévnek örvendő Wilhelmus Amesius (William Ames). Amesius előadásait nemcsak a legidősebb fiú, de az apa is előszeretettel látogatta, aki azonban 1625-ben váratlanul meghalt. Miután Frederik befejezte tanulmányait Franekerben, a család visszaköltözött Utrechtbe (1626). Az ekkorra a holland és német mellett a latint és a franciát is remekül elsajátító Anna Utrechtben az 1630-as években rézmetszést tanult Magdalena van de Passe-nál.¹² Mivel Schurman nem házasodott meg és egyelőre az otthoni háztartás gondjai sem terhelték szabadidejét, beiratkozott az 1636. március 16-án alapított utrechti egyetemre, ahol teológiát és klasszikus nyelveket tanult, utóbbit az egyetem első rektorától, Gisbertus Voetius-tól (Gijsbert Voet). Bár az előadásokat egy elfüggönyözött kabinban volt kénytelen hallgatni, korabeli beszámolók szerint buzgón részt vett az utánuk következő vitákban.¹³

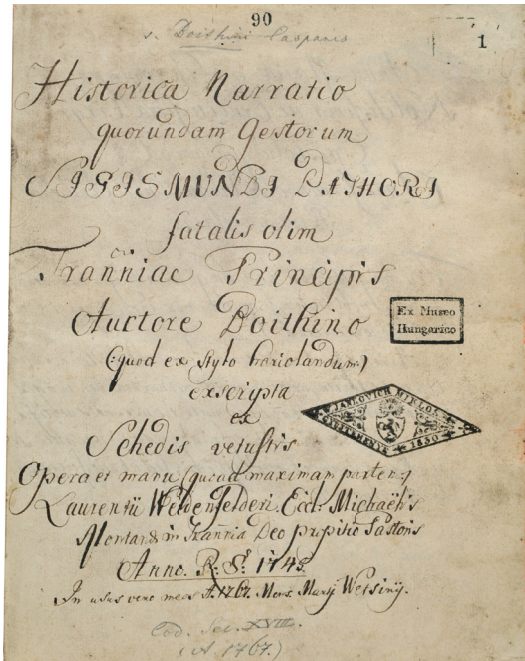
Schurmann ekkor már a *respublica literaria* aktív tagjaként több tudóssal is levelezésben állt. A francia származású teológushoz, André Rivet-hez írt első levele (legalábbis amelyről a kutatásnak tudomása van) 1631-ből származik. Rivet-vel, aki ekkoriban már több mint tíz éve a közeli leideni egyetem teológiai fakultásának professzora volt, egészen annak haláláig levelezett Schurman. A levelezésből ötvenhat darab ismert, ebből csak kettő származik Rivet kezétől. Ez nem feltétlenül jelenti Schurman egyoldalú „ragaszkodását” Rivet-hez, már csak azért sem, mert a Schurmantól fennmaradt levelek gyakran konkrét kérdésekre reflektálnak. A levelek újból és újból, egyben leggyakrabban visszatérő témája a nők képzésének kérdése. A messzemenőig teológiai alapokra helyezett vitában mind Rivet, mind Schurman azt a humanizmusban gyökerező elképzelést erősítették, miszerint jó keresztényként a nők is tanulnia kell, de nem saját hiú dicsőségére, hanem Isten megfelelő szolgálata miatt.¹⁴ Schurmant így tekinthetjük Erasmus és Juan Luis Vivés koncepciója átvevőjének, de mint látni fogjuk, némiképp e humanista elvek továbbfejlesztőjének is. Erasmus 1526-ban napvilágot látott *Abbatissae et Eruditissimae* című munkája Antonius apát és a művelt Magdalia nemesasszony elképzelt vitája, melynek győztese a gyakorlatias tudással felvértezett Magdalia.¹⁵ A gyakorlatias tudás nem jelentett mást, mint a női szerepekre való felkészülést: Vivés 1523-ban Antwerpenben megjelent *De institutione foeminae*

*Christiana*ja is három részből áll: milyen tudásra van szüksége a leánynak, a feleségnek és az özvegynek, hogy megállja helyét a társadalomban. A nőt tehát a család „mikrotársadalmában” betöltött szerepein keresztül határozta meg nemcsak Vivés munkája, hanem elsősorban annak nyomán a 16. századi közgondolkodás is. Az erényes és dolgos életre tanító vivés-i *Institutio* indexen szerepeltette azokat a könyveket, irodalmi munkákat, amelyek ezt a célt nem szolgálták, s úgymond „felesleges tudással” szolgáltak a nők számára. Megengedett, sőt erősen ajánlott olvasmányok voltak azonban mindenekelőtt a klasszikus korban keletkezett morálfilozófiai és teológiai munkák.¹⁶ A vallásos és erkölcsnemesítő olvasmányoknak Schurman is elsődleges fontosságot tulajdonított egy lány képzésében, elsősorban gondolatai „helyes mederbe terelése” miatt, de hangsúlyozta azt is, hogy a nőket, ha figyelmüket és erejüket nem kötik le a házimunka feladatai, nem szabad elzárni más tudományok művelésétől sem.¹⁷

Schurman élete anyja 1637-es halála után komoly fordulatot vett: nemcsak a ház körüli teendők „szakadtak a nyakába”, de két idős nagynénjének is gondját kellett viselnie. Már egy 1637 novemberében kelt, Rivet-nek címzett levelében megemlíti, hogy szívesen olvasná a fogadott apja („père d’alliance”), azaz Rivet által küldött könyveket, de a háztartás gondjai miatt nincs ideje olvasni.¹⁸ Rivet és Schurman között a *Dissertatio* első megjelenéséig huszonnyolc latin levél ismert, ezek egy részét André Duchesne nyomtatta ki Párizsban 1638-ban.¹⁹ Schurmannak a nők műveléséről alkotott véleménye ekkor került először a nyilvánosság elé. Bár otthoni teendői valóban komoly gátjai lehettek Schurman tudományos munkájának, 1641-ben mégis megjelent nyomtatásban a levelekben is többször körbejárt gondolatok összegzése, a *Dissertatio. A questio disputata* műfaját választó munka megjelenése után egyből olyan nagy érdeklődést váltott ki a nyugat-európai olvasóközönségből, hogy már a következő évtized során angolra és franciára is lefordították. Guillaume Colletet 1646-os francia fordítását²⁰ Anne Marie Louise d’Orléans-nak, XIII. Lajos unokahúgának, a „la Grande Mademoiselle”-nek ajánlotta.²¹ Schurman nevét az 1640-es évekre megismerte egész Európa. Rómában már 1642-ben dicsőítő versike jelent meg olasz nyelven a hollandok tudós asszonyáról. Louis Jacob, francia karmelita szerzetes Schurmanról írt életrajzát a *Dissertatio* francia fordítása elé illesztették.²² Nem kerülték el Schurman utrechti házát azok a látogatók sem, akik olvasták a *Dissertatiót* és most személyesen szeretnék volna vele megvitatni nézeteiket a kérdéskörörl. „Észak Minerváját” felkeresték olyan hírességek is, mint Descartes vagy – a legenda szerint férföltözékben – Krisztina svéd királynő.²³

Schurman nemcsak a női művelődés meghatározó 17. századi teoretikusa volt, de több klasszikus nyelv (latin, görög, héber, arab, szír, arámi, etióp) kiváló ismerője is. Latin, görög, héber és francia szövegek kis gyűjteménye volt az először 1648-ban Leidenben napvilágot látott *Opuscula*, amely, mint már említettük, tartalmazta a *Dissertatiót* és Schurman néhány

2. kép Idézet Anna Maria van SCHURMAN
André RIVET-hez írt leveléből.
OSZK Kézirattár Quart. Lat. 492.

levelét is. Bár az 1640-es évek ünnepelt asszonyát továbbra sem felejtették el Európa tudós köreiből, ő egyre inkább visszavonult a nyilvánosságtól. Életében azonban akadt még fordulat. „Vallásos magányába” való visszavonulása vezetett ahhoz, hogy egyre nyitottabbá vált az új vallási irányzatok tanainak befogadására. 1662-ben mindkét nagynénje meghalt, s ekkor bátyja, Johan Godschalk nagy (meglehetősen késői) európai tanulmányútra indult. Godschalk Genfben ismerkedett meg Jean de Labadie-val, a kálvinista vallásra tért egykori jezsuitával, akivel Anna bátyja közvetítésével levelezni kezdett. Labadie a Schurmann testvérek hívására érkezett Hollandiába 1666-ban és lett a middelburgi közösség lelkipásztora. Labadie-t szuggesztív személyisége meglehetősen gyorsan népszerűvé tette új otthonában, s Anna is ígéretes vallási vezetőt látva benne 1669-ben csatlakozott a Labadie vezette közösséghez. Egy évvel később azonban a helyi református körök elűzték Hollandiából a teológiai nézeteinek radikalitása miatt egyre veszélyesebbnek tartott Labadie-t. A kis közösség először a vesztfáliai Herfordban, majd a dániai Altonában (ma Hamburg része) telepedett le, tagjai közt pedig ott volt az idős Schurman is. Miután 1674 februárjában Labadie meghalt, Schurman vette át a közösség irányítását. Mivel a svédek és dánok közti háború hadszíntere fenyegetni kezdte Altonát

is, a közösség ismét költözni kényszerült: a frízföldi Wieuwerd Waltha-kastélyában találtak menedéket. Itt halt meg Schurman 1678-ban hetvenévesen.²⁴

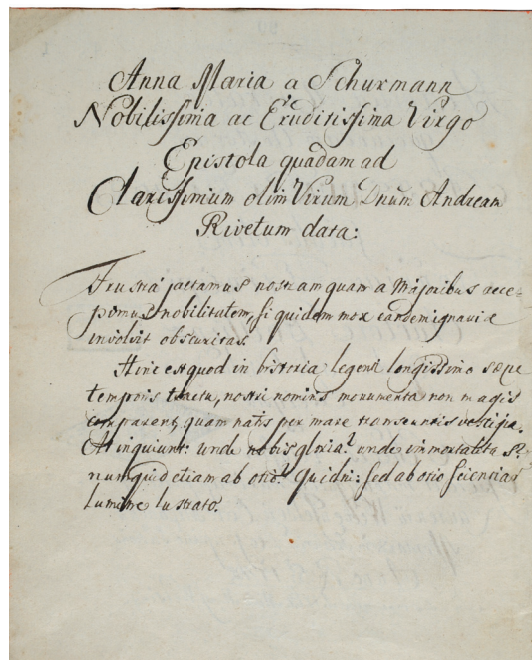
A Századok hasábjain 2013 végén megjelent egy tanulmány Laurentius (Lorenz) Weidenfelder erdélyi szász evangélikus lelkész és lelkes antikvárius gyűjtői kapcsolatairól.²⁵ A római kor emlékeit, régi okleveleket, kéziratokat és könyveket is szenvedélyesen gyűjtő Weidenfelder wittenbergi és hallei tanulmányai után, Erdélybe hazatérve Szászsebesen telepedett le, majd Monora, Nagyekemező és szülőfaluja, Kisdísznód evangélikus közösségeinek lelkipásztora lett. 1753-ban nevezték ki a nagyszebeni evangélikus káptalan historiográfusává.²⁶ Az Erdélyi Fejedelemség története iránt is nagy érdeklődést tanúsító Weidenfelder még 1745-ben készített másolatot egy latin nyelvű kéziratról, amelyről ő azt gondolta, hogy annak szerzője Bethlen Gábor titkára és történetírója, Bojthi Veres Gáspár volt. A kézirat egy a Báthory Zsigmond fejedelemségeinek időszakáról szóló történeti munka volt,²⁷ és szerzője valójában – mint azt a filológiai kutatás a 20. század elején bebizonyította²⁸ – a Bojthinál egy generációval idősebb Szamosközy István

volt, aki a 16. század végén tett itáliai és németországi tanulmányútja után lépett Báthory Zsigmond majd Bocskai István szolgálatába és lett utóbbi udvari történetírója és a gyulafehérvári káptalan levéltárosa. A Weidenfelder által készített másolat mára elveszett, de szerencsére a kutatás annak két majdnem egyidejű másolatát is ismeri. Egy 1767-ben készült, ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött másolat²⁹ címlapjának hátoldalán egy Anna Maria van Schurmantól származó idézet olvasható. (2-3. kép)

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában őrzött másik 18. századi másolatban³⁰ ez az idézet már nincs benne. Ez a három jól elkülöníthető kéztől származó másolat csupán ebben különbözik a Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratától, hogy Báthory Zsigmond története megszakad a 64. lap hátoldalán. (Lehet, hogy csak véletlen egybeesés, de a Széchényi Könyvtár kézírata pont a 64. fólió végén vált új kézírásra, amely a 90. lap hátoldalának közepén írja le a „finis” szót.) A másolók neve nem ismert: a Széchényi Könyvtár kéziratának készítője mindössze azt a kevés információt hagyta meg az utókornak, hogy Weidenfelder Bojthi Veres-, vagyis Szamosközy-másolata 1767 márciusától állt rendelkezésére.³¹ A kéziratot egyébként Jankovich Miklós vette Brassóban 1834-ben a történetírásban leginkább hamisításairól elhíresült antikváriustól, Literáti Nemes Sámueltól.³² Rátérve a Schurman-idézetre, az a címfelder által a történelmet szerető olvasóhoz írt „Prologus” előtt áll, munkát igazoló mottóvá. Az idézet néhány sor Schurmannak Andrásléből, amely nyomtatásban is megjelent az *Opusculában*.³³

Maga a tény, hogy Utrecht tudós asszonyától vett idézetet választott a másoló munkája vezérmondataként, azt látszik igazolni, hogy ha Schurman munkásságát nem is, de nevét mindenképpen ismerték Erdély – és ahogy egy másik példán látni fogjuk a Magyar Királyság – korabeli értelmiségi körei. Mint ahogy a kis idézet is mutatja, az erdélyi szász protestáns környezetben nem a nők neveléséről megfogalmazott tézisei miatt hívatkoztak rá, hanem, mert ismerték és elismerték széleskörű tudását.

Egy kérdés maradt csupán: ki és miből másolhatta az idézetet a Szamosközy-mű elé. Hogy az MTA Könyvtárának Kézirattárában található másolat nem tartalmazza a Schurman-idézetet, arra enged következtetni, hogy nem Weidenfelder, hanem az 1767-es másolat készítője a gesztus

3. kép Idézet Anna Maria van SCHURMAN
André RIVET-hez írt leveléből.
OSZK Kézirattár Quart. Lat. 492.

tevője. Mivel az Országos Széchényi Könyvtárban levő másolatot Jankovich Brassóban vásárolta, az feltehetően Erdélyben készült. Mint bevezetőnkben utaltunk rá, eddigi ismereteink szerint a kora újkori Erdélyben csak a nagyszebeni evangélikus káptalan könyvtárában volt található Schurman-mű, amely viszont minden valószínűség szerint az *Eukleria*, Schurman autobiográfiája volt. Mivel Weidenfelder élete utolsó két évében Nagyszebenben dolgozott, az ő kézirata is a káptalan könyvtárában maradhatott, s így a százszázad erdélyi központja kézenfekvő helyszíne volt a későbbi másolat elkészítésének. A legvalószínűbbnek így az tűnik, hogy a könyvtárlistát 1740-ben készítő valójában az *Opusculát* tartotta kezében és adta neki a „Märck-stein von der Zeit unsers Lebens” címet. Nem zárható ki az sem, hogy a Csáky-könyvtárban 1671-ben lajstromba vett *Opuscula* példánya később Erdélybe (Nagyszebenbe vagy Brassóba) került az országbíró valamelyik utódja révén. Mivel Csákyknak tizenegy gyermeke érte meg a felnőttkort, kevés lehetőségünk van a könyvek későbbi sorsának rekonstruálására.

Az unitárius egyház buzgó tagja, Wesselényi István felesége, Petrőczy Kata Szidónia unokája, Daniel Polyxena *A keresztyén ethikának summás-veleje* című munkájának előszavában híres női szerzőket felsorolva csupán ennyit ír Schurmanról: „El-hallgatom ama’ Böls Emberek előtt igen esméretes Anna Mária Schurman’hasznos és jeles Munkáit.”, ami ismét azt mutatja, hogy Schurman neve a 18. századi erdélyi nemesi és értelmiségi körökben nem hogy ismeretlen, de nagyon is köztudott volt.³⁴ Bod Péter – aki a leideni egyetemet megjárva hallhatott Anna Maria van Schurmanról – egyháztörténeti munkájában³⁵ Schurmant „tudós Minervának” nevezte, *Magyar Athenas*-ában viszont mindössze négy hazai (tudós) asszony kapott rövid ismertetőt: a fentebb idézett „Dániel Polikséna”, Bethlen Kata, „Lorándfi Susánna” és „Petrőtzi Kata Szidonia”, ők viszont azért, hogy mintául szolgáljanak a magukat képezni kívánó nőknek.³⁶ E két példa és Schurman műveinek (feltételezhető) hiánya is azt mutatja, hogy sokkal inkább tudós mivoltának híre, és nem a *Dissertatio* újszerűsége „tartotta lázban” az erdélyi befogadói közeget. Schurman nőművelődésről alkotott nézetei itthon reflektálatlanul maradtak. Ezen állítást bizonyítja Csepregi Turkovics Ferenc Teleki Ádámné Wesselényi Zsuzsanna fölött mondott gyászbeszéde is.³⁷ Az orátor az antikvitás és a középkor neves tudós asszonyainak felsorolása végén, eljutva a közelmúltig, említi Schurman nevét, de a nevet itt is csak a „szokásos” magasztaló jelzők követik: „akit Seculuma Minervájának, Hollandia Phoenixének, az Ultrajectumi Academia Ditsőségének nevez a Tudós Világ.”³⁸ Csepregi Turkovics Ferenc Schurman hírét – műveit viszont aligha – holland peregrinációjáról hozta Erdélybe.³⁹

Hogy Schurman nevét nemcsak protestáns körökben ismerték, arról a hazai irodalomtörténet-írás által egyik leginkább számon tartott 18. századi költőegyéniség, Faludi Ferenc egy prózai művének részlete árulkodik. (Az 1733-ban pappá szentelt Faludi a jezsuita rend tagja volt

annak 1773-as feloszlataáig.) A Pozsonyban 1787-ben posztumusz megjelent⁴⁰ *Téli éjszakák, vagy-is a téli esti-időnek unalmait enyhítő beszédek* címet viselő munkát Faludi élete alkonyán, rohonci visszavonultságában írta. Az elbeszéléskötet szereplői Báthori, Szilágyi és annak felesége Camilla, akik közösen keresik fel vidéki kúriájában Hollósit és az unalmas téli estéken történetekkel szórakoztatják egymást. A harmadik éjszakán Báthori és Camilla vitájának lehetünk tanúi, amelyben a szabadidejét bölcsekedéssel szívesen töltő Camilla⁴¹ védelmébe veszi a magukat művelő nőtársait. Báthori szerint régen voltak tudós nők (Xerxész felesége, Agrippina, Theodóra), most pedig „külső országokban” élnek („Angela Morata”, „Dacier Maria”). Ekkor mondja el Schurman rövid életrajzát is: „Még egy ragyogó tsillagot tudok a fehér-népben. Ennek ditséretes nagy neve Schurmann Anna Maria. Ez volt eddig e világ tsudája az Asszonyok között, azért méltó, hogy életének leg alább kiss részét lássuk magyarul is.” A Pozsonyban megjelent Faludi-mű ezután négy oldalon keresztül [117–120.] számol be – először magyar nyelven (!) – Schurman életéről, amely a következő dicsérő szavakkal végződik: „Ezekre nézve ki tizedik Musának, ki Hollandiai Minervának, ki a világ tsudájának nevezte”.⁴² Végül Báthori (Faludi) megjelöli forrását is: „Amit eddig mondtam, meg bizonyíthatnám leg alább tiz hiteles tanuval, de légyen elég Heinsius Daniel,⁴³ ki hires Gustavus Adolphus Sveciai Királynak historicussa volt, és Velentzében Szent Marcus fel szentelt vitézze, kinek írásiban ezeket fel lehet találni.”⁴⁴ A szenvedélyes bibliofil Faludi valószínűleg korábban, római, linzi, bécsi, grazi küldetéseinek során olvasta a Schurmanról szóló életrajzot, és lejegyezte maga számára, majd beépítette saját munkájába. Több mint száz év irodalomtörténeti kutatásai feltárták a *Téli éjszakák* nyugat-európai szövegforrásait, amelyek több különböző nyelv, és bő két évszázad irodalmi terméséből kerültek ki.⁴⁵

A Faludi-szöveg csavarja nem sokkal később azonban fordul egyet. A korábban Schurmanról szuperlatívuszokban nyilatkozó Báthori az erősödő vita hevében a női állhatatlanság példaként kezdi emlegetni Schurman életpályájának következetlenségeit:

Ditsérettel emlegettem fellebb azt a hires Coloniai szűzet Schurmann Annát. Méltán-is mert mind azokat, akik eddig voltak, és vannak az Asszonyi rendben, egy tsumóba vévén nem birtak ezen egy személynek böltességével, és még-is a már külömben meg betsülhetetlen szűz oly nagy példát hagyta maga után állhatatlanságról, mellynek nints párja; és pedig a hit dolgában. A Lutheránus hitét meg utálta, a Calvinus hitét melyben nevelkedett, le tette. Volt hire, hogy a Pápistákhoz részelkedett, de ellene mondott némely hartzoló írásiban 1652dik esztendőben; mert Hugo Grotius ellen támadott; a ki öszve akarta békéltetni a Catholica vallással a

többi eretnekséget. Labadit követvén vénségében egy hamis vallásról a másikra lépett. Soholt sem tudott meg nyugodni. Utóllýára egy különös fertelmes hitre adá magát, és abban holt meg. Ezen meg botránkozván a Lutheranusok és Calvinisták kivált képen a mint elöbb egekig magasztalták; úgy utóbb a pokolnak fenekéig le kárhoztatták. Ha már az ilyen tös gyökeres Cédrus fa így ingadozott, mit mondjunk az ingó nádszálakról? A mi az Asszonyok gyarlóságát illeti.⁴⁶

Báthori szerint így Schurman hiába volt nemének minden idők legbölcsebbje, nőként rá is jellemző volt az ingatagság, ami idős korának tetteit a korábbi évek során megszerzett bölcsességénél jobban befolyásolta.

A *Téli éjszakák* harmadik éjjelének helyenként szikrázó vitája elsőrangú képet rajzol a korszak nemekről való gondolkodásáról, úgy is mondhatnánk, remek mentalitástörténeti forrás. A toposzokban (lásd: asszonyi ingatagság) való nehézkes gondolkodás még a férfinem által is kiemelendőnek tartott Schurman esetében is úgy tartja, hogy a nemekre jellemző determinatív viselkedésformák – a nők esetében legalábbis mindenképp – felülírják az elsajátítható tudást és bölcsességet. Ugyancsak beszédes, hogy a történelem és az akkori jelen (vagy közelmúlt) tudós asszonyai „tsudálni való dolgokként” szerepelnek a beszélgetést folytatók előtt. Mindez Schurman hazai recepcióján is komoly nyomot hagyott. Eddig legalábbis nem került elő olyan korabeli hazai forrás, amely a *Dissertatióban* vagy az *Opusculában* megfogalmazott kérdésekre és tételekre reagált volna.

A hazai gyakorlat sem alkalmazkodott a vívés-i de még kevésbé a Schurman által megfogalmazott eszmékhez, igaz, a protestánsok körében nemcsak a nők, de a férfiak egyetemi fokozatszerzésének intézményes keretei is hiányoztak hazánkban. A nagy átlagnál „könyvesebb” főrendi környezetben találunk inkább irodalmi és nem tudományos tevékenységet folytató nőket (Petrőczy Kata Szidónia, Daniel Polyxena, Bethlen Kata) vagy olyan asszonyokat, akiket széles körű tájékozottságukból vagy műveltségükből fakadó szervezőkészségük tett ismertté saját koruk és a későbbi emlékezet számára (Kanizsay Orsolya, Wesselényi Anna, Lorántffy Zsuzsanna vagy Rákóczi Erzsébet).⁴⁷ Istvánffy Miklós leányáról, Éváról úgy tartja a hagyomány, hogy tudása férfiakéval vetekedett. Ha klasszikus értelemben, azaz egyetemet jártként nem is tarthatjuk Anna Maria van Schurman hazai párhuzamának, és minden bizonnyal tudásban sem vehette volna fel a versenyt nyugat-európai kortársával, műveltsége akkor is megálta helyét a férfiakkal való összevetésben. Ez mai szemmel már nem afféle „tsudálni való dolog”, úgy viszont nagyon is, ha a nők művelődésének korabeli lehetőségeit vesszük figyelembe. Istvánffy Éva ráadásul két generációval is idősebb volt tanulmányunk főszereplőjénél.

Bálint Ugrý

HOW DID THE LIGHT OF THE “STAR OF UTRECHT” ILLUMINATE CIVILIZATION IN HUNGARY IN THE EARLY MODERN ERA? ON THE RECEPTION HISTORY IN HUNGARY OF ANNA MARIA VAN SCHURMAN

Anna Maria van Schurman (1607–1678) is an important figure of early modern Europe’s cultural history, a scholar and artist, and also champion of women’s education. She was born in Cologne to a Protestant family. Her family moved to Utrecht in 1613, where she learned copperplate engraving. In 1636, she enrolled – according to tradition the first woman to have done so – in the faculty of theology at the University of Utrecht. In addition to theology, she studied classical languages (Greek, Latin, Arabic, Aramean, Hebrew and Ethiopian) and corresponded with several European scholars. The central subject-matter of the letters she exchanged with André Rivet, professor at the University of Leiden, was the issue of women’s education. Her views concerning this subject were published in *Dissertatio* (Leiden, 1641) and translated into numerous languages in her lifetime, winning her recognition across Europe. Her home in Utrecht became a place of pilgrimage for scholars, rulers, and students.

The works of the “Star of Utrecht” were owned by only a few Hungarian and Transylvanian private and public libraries in the early Modern Era: the private libraries of Georg Poch in Sopron and of István Csáky in Szepesvárad the libraries of the Reformed College of Sárospatak and the Evangelical Chapter of Nagyszeben. The reputation of the female scholar from Utrecht as someone whose erudition rivalled that of her male peers spread among the Transylvanian Protestant circles of the 18th century, in all probability thanks to the Transylvanian students who travelled to study in the Netherlands. New research has discovered a quotation from the writings of Schurman at the beginning of a Transylvanian historical work that was copied in the 18th century. *Téli éjszakák* (*Winter Nights*, 1787), a work of prose by Ferenc Faludy, an eminent figure of Hungarian rococo literature, was the first writing to include a Hungarian biography of Anna Maria van Schurman. Faludy alluded to Schurman not only because of her remarkable erudition, however. Schurman, who in her old age had joined the religious sect of Jean de Labadie, figures in his work as the archetype of female inconstancy.

JEGYZETEK

- 1 MONOK 2012, 256.
- 2 „Annae Mariae a Schurmann dissertatio de ingenio mulieris ad doctrinam Aptitudine” – Georg Poch 1665. augusztus 19-én felvett hagyatéki leltárában. ADATTÁR 1994/1, 278.
- 3 A munka néhány éve megjelent kétnyelvű (latin és német) kiadását használtam munkám során: Schurman 2009, angol fordítása: Anna Maria van SCHURMAN, *Whether a Christian Woman should be Educated and Other Writings from her Intellectual Circle*, Ed. and trans. Joyce L. IRWIN, Chicago, 1998.
- 4 SZÖGI 2011.
- 5 SZABÓ Béla, *Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken XVI–XVIII. században készített disputációjának (dissertációjának) elemzéséhez*, Miskolc, 1993, 136.
- 6 ma: Altdorf bei Nürnberg (Németország).
- 7 SZÖGI 2011, 331.
- 8 „Opuscula Annae Mariae a Schurman.” ADATTÁR 1992, 64.
- 9 BEEK 2010, 103–109.
- 10 „Anna Maria a Schurman” ADATTÁR 1988, 118.
- 11 ADATTÁR 2004/1, 442.
- 12 Michael SPANG, *Einleitung* = SCHURMAN 2009, 7–128, 7–9.
- 13 BEEK 2010, 47, 62.
- 14 LARSEN 2005, 297–314, 301.
- 15 FIETZE, Katharina, *Frauenbildungskonzepte im Renaissance-Humanismus* = KLEINAU – OPITZ 1996, 121–134, 125–127.
- 16 Uo., 129–132.
- 17 FIETZE, Katharina, *Frauenbildung in der „Querelle des femmes”* = KLEINAU – OPITZ 1996, 237–251, 244–245.
- 18 LARSEN 2005, 300.
- 19 *Amica dissertatio inter nobilissimam virginem Annam Mariam a Schurman et Andream Rivetum, de ingenii muliebris ad scientias et meliores literas capacitate.*
- 20 *Question célèbre. S’il est nécessaire, ou non, que les filles soient sçavantes.*
- 21 LARSEN 2005, 297–298.
- 22 SPANG 2009, 110–111.
- 23 BEEK 2010, 157–159.
- 24 SPANG 2009, 15–17.
- 25 PAPP Júlia, *Régiség- és ritkasággyűjtés a 18. századi Erdélyben. Laurentius Weidenfelder szász evangélikus lelkész gyűjtői kapcsolati hálójá, Századok (147) 2013/5, 1269–1291.*
- 26 Uo., 1274–1275.
- 27 *Gesta Sigismundi Bathorei* – a másolatokból kiderül, hogy Weidenfelder milyen címmel látta el: *Historica Narratio quorundam Gestorum SIGISMUNDI BATHORI fatalis olim Tranniae Principis.*
- 28 SZEKFŰ 1908.
- 29 OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 492.
- 30 MTAK Kézirattár, Tört. 4–r. 117/c
- 31 „In usus vero meos A. 1767. Mens. Martj. Wetsinys” – OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 492. fol. 1^r
- 32 Erre az adatra egy, a kézirat kötésének belsején levő felirat hívja fel a kutató figyelmét, de már SzeKFű is megjegyezte 1908-as tanulmányában. – SZEKFŰ 1908, 220.
- 33 „Frustra jactamus nostram quama majoribus acce: / pimus nobilitatem, si quidem mox eandem / ignava / involvit obscuritas. / Hinc est, quod in historia legenti longissimo saepe / temporis tractu, nostri nominis monumenta non magis / comparent, quam navis per mare / transeuntis vestigium. / At, inquit, unde vobis gloria? Unde / immortalitas? / Nunquid etiam ab otio? quidni? Sed ab otio scientiarum / lumine illustrato.” – Anna Maria a SCHURMAN, *Opuscula hebraea, graeca, latina, gallica, Prosaica et Metrica*. Trajecti ad Rhenum, Ex Officina Johannis a Wäsborge, MDCLII. (Utrecht, 1652) 64. (A szöveg hely megtalálásához nyújtott segítségét itt szeretném megköszönni Pieat van Beeknek.) Az Opuscula teljes szövege elérhető a világhálón is: <http://www.uni-mannheim.de/mateol/desbillons/opus.html>
- 34 *Született nyelvünkön... A magyar anyanyelv dicsérete a XVII–XVIII. században. (Szöveggyűjtemény)*, szövegvál., előszó, szó- és névmagy. RÓTH András Lajos, Gyergyószentmiklós, 2005, 105.
- 35 *Az isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának... rövid története*, Bazel, 1760.
- 36 „Más országokban a tudós asszonyok nem oly ritkák mint a fekete hatyúk vagy a fejez csókák, akik a tudós férfiak között előszámláltnak s dicsértetnek. Ha azért itt is egy-kettő megemlíttetik, hogy másoknak legyen jó példa a követésre, s a tudományt azoknak példájokkal ne szégyenljék. Nem illő, hogy amiatt senkinek illetlen vádja vagy ítélete alá essem.” – Bod Péter, *Magyar Athenas*, Budapest, 1982, 246–247.
- 37 *Férjének ditsósége... Vessélnyi Szusanna*, 1739.
- 38 Idézi: NÉMETH 1985b, 62.
- 39 1721 és 1726 között a franekeri akadémia diákja volt. – Bozzay Réka – Ladányi Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15)*, Budapest, 2007, 97.

- 40 A szöveget Révai Miklós találta meg a szombathelyi püspöki levéltárban őrzött Faludi-hagyatékekben, és Szily János szombathelyi püspök megbízásából Pozsonyban adta ki. – SÁRKÖZY Péter, *Faludi Ferenc (1704–1779)*, Pozsony, 2005, 92.
- 41 Férje állítja róla: „Tanúja lehetek; hogy othon éj-félig turkál a könyvekben; szerzett ennek leg alább két társzékre valót.” FALUDI 1991, 623.
- 42 FALUDI 1991, 624–625.
- 43 A Schurmannal levelezésben álló leideni professzor, Daniel Heinsius Faludi által megidézett munkáját még nem sikerült azonosítanom.
- 44 FALUDI 1991, 625.
- 45 BINDER Jenő, *Faludi „Téli éjszakái” és a „Noches de invierno”*, Egyetemes Philológiai Közlöny 1901 (26), 97–106.; SZAUDER József, *Faludi Ferenc és B. Pererius*, Filológiai Közlöny 1957 (3), 435–440.; GÁLOS Rezső, *Faludi Ferenc Shakespeare-meséje*. Budapesti Szemle 1932 (60), 51–65.
- 46 FALUDI 1991, 425.
- 47 A főrendek nőtagjainak műveltségéről: VÁRKONYI Gábor, „*Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak...*” *Arisztokrata nők és közélet a kora újkori Magyarországon* = FÁBRI – VÁRKONYI 2007, 123–137.